

ORUN KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ ÜZERİNE

O. Fikri Sertkaya

- Türk Dil Kurumu kendi yayını olan *Türkçe Sözlük*'ün madde başlarına etimolojik açıklamalarını koyarak "Türkiye Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü"nü hazırlama çalışmalarına başlamış ve Bilim Kurulu üyelerinden de bir kurul oluşturmuştur. Kurula başarılar diliyorum.

Etimoloji Sözlüğü veya Etimolojik Sözlük çalışmalarında madde başı olan bir kelimenin, tek etimolojik açıklaması varsa işiniz kolaydır. Söz gelimi *bilig* kelimesinin etimolojik yapısını *bil-i-g* < **bi-l-i-g* şeklinde yapıp fiilini, ekini ve kelime anlamını söylersiniz işiniz biter. Zorluk, bir kelimenin önceden birden fazla kişi tarafından ayrı ayrı etimolojik açıklamasının yapılmış olmasıdır. Kelimenin kökeni Türkçe dışındaki bir dilden olabileceği gibi, Türkçe isim ve fiil kök ve tabanlarından gelebilir. Tabii bunlardan birisi doğrudur. Bunu seçmek, açıklamak ise pek kolay değildir. Çok dil bilmek ve dilleri kullanmak başta gelen hususlardır.

Ben bu görüşümü 3-4 etimolojik açıklaması yapılan *oron* > *orun* kelimesini işleyerek göstermek istiyorum.

1. Üniversitede Alî Şîr Nevâyî'den metin okuturken Nevâyî'nin şu dörtlüğüne geldiğimde ayrı bir zevk alırdım.

*Bârgâh-ı 'ıyşıda bir kûşe-i tutsang orun
Cennet-âyîn bezmiga il cem' bolmasdın burun
İltimâsım bu durur kim barça ildin yaşurun
Kılgasın miskin Nevâyî derdin izhar ey köngül.*

"Ey Gönül! (sevgilinin) cenneti andıran meclisine halk toplanmadan önce, iştret otağında bir köşeyi yer (*orun*) tutsan ve bütün

halktan gizlice miskin Nevâyî'nin derdini (sevgiliye) açıklasan. Benim yapılmasını istediğim şey budur.”

Bu dörtlükte geçen *oron* > *orun* (“mevki, makam, yer”) kelimesi üzerinde durmak istiyorum çünkü dört ayrı kişi, dört ayrı köken etimolojisi yapıyor. Yapılan etimolojileri önce kronolojik olarak verelim.

a) Sir Gerard Clauson (1972), EDPT 233a'daki **oron** (**oron**) maddesinde kelimeyi; “yer, yüksek yer, taht” şeklinde anlamlandırmış ve kelimenin Türkçeye, Moğolca *oron* “throne [taht]” kelimesinden geldiğini “Haenisch: 126, Kowalewski: 447, Haltod: 82” sözlüklerine dayanarak söylemiştir.

b) Anna Vladimirovna Dıbo (2007), *Lingvistiçeskiye Kontaktı Rannıh Tyurkov, Leksiçeskiye fond. Protyurkskiy period*¹ adlı kitabında kelimenin kökenini Çince olarak düşünmüş ve Çincedeki en eski şekli de *long* olarak tespit etmiştir. Dıbo'ya göre *long* kelimesi, Çince içerisinde *l* - > *r*- değişmesi ile Eski Çince ve Klasik Çince *rong* şeklini almıştır. Kelime, Karlgren 1193 a-e'ye göre; Orta Çince *löuŋ* okunup “ejderha; imparator; imparatora ait; en yüksek” anlamlarına geliyormuş. Ancak Dıbo, özellikle okunuşu *roŋ* olan kelimenin Eski Türkçede “taht” (EDPT 233a) anlamına da sahip olan Ön Türkçe **oron* “yer” de olabileceğini söylüyor.

Dıbo'nun bu görüşüne dayanarak *roŋ* kelimesinin Çince'den Türkçeye *ron* şeklinde girdiği ancak Türkçede *r* ünsüzü ile kelime başlamadığı için *o*- ön sesini (protezi) alarak “*o-ron*” şeklinde kullanıldığı söylenilebilir. (Krş. Çince *lu* “ejder, evren” kelimesi Terh / Taryat Yazıtında *u*- protezi ile *u-lu* yıl şeklinde geçiyor.) Bana göre kelime Ön Türkçeden Moğolcaya *oron* şeklinde geçmiş de olabilir.

c) Gülensoy² (2007) kelimenin kökünü (628)'de ETü. *or* “*yer, *taht” ve (630b)'de *or* ~ *ur* “yer” şeklinde bir isim kabul edip *oron* > *orun* kelimesinin etimolojisini ET. **or+un* “yer, yüksek yer, taht” (628a-b) şeklinde yapmaktadır. Gülensoy, ayrıca *or* ismine 1. “Çukur, hendek” anlamlarının verildiğini söyleyerek bu isim kökünden *or+man* (630b) kelimesinin türetildiğini söylemektedir. Yine *or* ismine 2. “tepe, dağ” anlamının verildiğini söyleyerek bu isim kökünden de *or+ta+ç* “tepe” (632a) kelimesinin türetildiğini söylemektedir.

ç) Nişanyan³ (2018) ise 636b'deki **oron** maddesinde kelimenin kökünü Etü. *or*- “koymak, kondurmak” fiili olarak alıyor ve *orun* olarak madde başı

1 *Erken Türklerin Dilbilimi İrtibatları / İlişkileri, Sözlüksel Fond, Öntürkçe devri*, M. 2007, s. 84.

2 Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, -Etimolojik Sözlük Denemesi-, II, O-Z*, Ankara 2007.

3 Sevan Nişanyan, *Nişanyan Sözlük, Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, İstanbul, Eylül 2018.

aldığı kelimeyi *or-* fiilinden +*ın* eki ile teşkil edilmiş isim sayıyor. Ancak Eski Türkçe devresinde *or-* fiilinin sadece “kesmek, biçmek” (EDPT, 194b) anlamındaki şekli vardır. Bu fiilden de *or-gak* > *orak* alet adı yapılmıştır. “Koymak, kondurmak” anlamındaki ikinci bir *or-* fiili, bugüne kadar Eski Türkçe metinlerde tespit edilememiştir. Nişanyan’ın dediği *or-* “koymak, kondurmak” fiili bana göre bir hayal kelimedir.

Şimdi *oron* > *orun* kelimesinin Türkçede kullanıldığı yerlere bakalım.

2. Kelimenin Göktürk metinlerinde kullanılışı henüz tespit edilmemiştir.

3. Uygur metinlerinde ise genellikle *oron* olarak okunmuştur (bk. *Uigurisches Wörterbuch*'ta⁴ verilen cümle örneklerinde: *oron*, *oronı*, *ornı*, *orninga*, *ornınta*, *ornıntın*, *oronın*, *oronug*, *oronka*, *oronta*, *orontaki*, *oronlug*, *oronunguz*, *oronlar*, *oronlarig*, *oronlarka*, *oronlarta*, *oronlardaki*, *oronlartaki*, *oronlarining* vs.).

3a. Kelimenin Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçtiği en eski örneklerdeki ilk anlamı “taht” şeklindedir. *oronka olur-* “tahta çıkmak, tahta oturmak” anlamındadır.

- *men keldim. or(o)numa olturtum* “Ben geldim. Tahtıma oturdum.” (Huaş-tuanıft); *ol oronka oluru yarlıkadı* “O tahta oturarak buyurdu.” (Manichaica. III); [*temür kağan-ning*] *oron-ta oluru y(a)rılıkamış agiramahişi ulug katunı bulugan katun* “[Temür Kağan’ın] tahta oturarak buyurduğu esas karısı (ana kraliçe) Bulugan Hatun”; *han samtso açarı öngre t(e)rken tigin irken ertingü ayayur ağırılayur erti kin ıdok oronka olurmışta takı artokrak ayadı ağırıladı* “Han Samtso Açarı’ya önce taht varisi prens iken fevkalade saygı gösterir idi sonra kutsal tahta çıktığında da fazlası ile saygı gösterdi” HZ; *il or(o)ninga olurmışta* “halkın tahtına oturduğunda” HZ; - *linhua oron* “Lotus taht”; *r(a)tnaraşı atlıg açarı örü agtunup oronka b(e)g bagdaşını olurtı*. Suv.

3b. Kelimenin Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçtiği diğer anlamları ise *oron* “yer, mevzi, makam”dır.

oron oron sayu Suv.; *ol orontaki alko tınlıglar* “o yerdeki bütün canlılar” U II; *kirsiz arıg oronta* “kirsiz temiz yerde” BT I; *yir oron: yig adrok yir orun* HZ; *yir oron kalmadı kim* MNB; *ol yir orontaki begler, buyroklar, inançlar ...* Suv.; *kaçan bodisatvning etözin poşi birmiş yir oronka tegdiler erser* “Ne zaman ki bodhisattva’nın vücudunu sadaka olarak verdiği yere ulaştılar ise” Suv.; *taloy ögüz kızıngategi yir oron* Suv.; *töşek oron: töşekte oronta* USp 139; *ıdok oronlarta* “kutsal yerlerde” BT III; *anı teg oronlarta* “işte öyle yerler-

4 Klaus Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der Vor-islamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, Wiesbaden.

de” ETŞ; *aranyadan orunlarta: taglarta, arıglarta, kızıl aranyadan oronlarda* Suv.; *alko oronta* “her yerde” Tişastvustik; *oron töşek: aş içgü, ton kedim, oron töşek, at yanga, kanglı kölük, erdini yinçü, ed tavar üze tapındım.* Suv.; *oron uya: öngre aşadaçılarning oronu uyası* MNB.

Oron kelimesi Eski Uygur Türkçesi metinleri içerisinde Çin ideogramları ile CHING şeklinde de yazılmıştır. Reşid Rahmeti Arat’ın yayımladığı *Eski Türk Şiiri*’ndeki 8. şiirin ilk üç dörtlüğünde *oron* şeklinde yazılan kelime, 4. dörtlükte Çin ideogramı ile *ching* şeklinde yazılmıştır.⁵

4. Kelime Göktürk-Uygur devresi metinlerinden daha sonraki metinlerde “Türkçede ikinci ve üçüncü hecede *o/ö* ünlüleri bulunmaz” kuralına dayanılarak *oron* yerine *orun* olarak okunmuştur. Krş. Latin harfli Codex Cumanicus’da da *orun* şekli geçmektedir.

4a. *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te “mevzi’ ve makam” olarak tespit edilmiştir.⁶

ol meni orundın turgurdı “O beni yerimden kaldırdı” (DLT, 355/284); *ol anı orundın kopturdı* “O, onu yerinden kaldırdı” (DLT, 361/287); *ol meni orundın koturdı* “O beni yerimden kaldırdı” (DLT, 305/252); *ol erig ornından ko purttı* “O, adamı vb.ni yerinden kaldırdı” (DLT, 630/525).

DLT *orna-* “yerleşmek, mekân tutmak, yurt tutmak; *ornat-* “(nesneyi) yerine koymak, yerleştirmek”.

DLT *kara orun* “karanlık yer” = “kabir, mezar” demektir.

*birmiş sening bil yalnguk tapar karınka
kalmış tawar adinning kirse kara orunka* (DLT, 543/443)

“Sana verilen senindir bil! İnsanoğlu karnına hizmet eder.

(Sen) kabre girince (senden) kalan başkasının olur”.

4b. *oron* > *orun* melimesi *Kutadgu Bilig*’de “taht; yer, mevki, makam” anlamlarında olmak üzere *orun* (34), *orunka* (1), *ornum* (2), *ornung* (7), *ornungka* (1), *ornu* (23), *ornunga* (4), *orunsuz* (2) gramer şekillerinde 74 kez kullanılmıştır. “Taht” anlamındaki kullanılışlarından üç örnek verelim.

5407 *olar bardı kaldı sanga bu orun
yava kılma öd kün kereking körün!*

5 Osman Fikri Sertkaya, “Burkancı (Budist) ve Manici (Maniheist) Türk edebi çevreleri”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı. Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Cilt 4, Ankara 2004, s. 27.

6 Ahmet B. Ercilasun - Ziyat Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahlud. Dîvânu Lugâti’t-Türk. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara 2014, s. 778.

“Senden öncekiler gitti, bu taht sana kaldı.

(Sen) vaktini-gününü boş geçirme, gereğini yap!”

5178 *sanga tegdi emdi bu ordu, orun
köçüngni özüngde oza id burun.*

“Bu saray (ve bu) taht şimdi sana ulaştı.

(Sen) göçünü kendinden önce gönder.”

5176 *ey ilig! bu karşı, bu ordu, orun
sanga tegmişi bir tüşün ol. körün!*

“Ey hükümdar! Bu köşk, bu saray, (bu) taht

Sana huzura çıkman için (sadece) bir konak / durak yeridir.”

Kelimenin “yer, mevki, makam” kullanışlarından da üç örnek verelim.

110 *idi kiçki söz ol. meselde kelir:
ata ornı atı ogulka kalır.*

“Çok eski sözdür. Atasözünde gelir:

Baba(nın) yeri (ve) adı (şöhreti) evlada kalır.”

917 *bu edgü ong ol kör isizlik bu sol
solungdın tamu ornı uştmağ ong ol*

“Bu iyilik sağ, bu kötülük soldur. Bak!

Cehennem (tamu ornı) solunda, Cennet (uştmağ ornı) sağındadır.”

Dîvânu Lugâti't-Türk'te “mezar, kabir” karşılığında geçen *kara orun* (< karanlık yer), *Kutadgu Bilig*'in 4820. ve 5180. beyitlerinde *yatgu orun* “yatacak yer” şeklinde kullanılmıştır.

4820 *başınğ kökke tegse bedüklük atın
kirip yatgu ornung kara yir katın*

“Büyüklük (ve) şöhret ile başın göğe değse de

girip yatacağın yerin kara toprak altıdır.”

orunka orna- “yerine yerleşmek” demektir.

Kelime Latin harfleri ile yazılmış Codex Cumanicus'da *orun* şekli ile geçmektedir. *orun* “Platz, Stelle, ‘locus’, 143.18”.⁷

⁷ K. Grønbech, *Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, København 1942, s. 179.

Orun kelimesi Horezm, Çağatay, Kıpçak ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde “mevzi, mevki, makam, mekân, câygâh” kelimeleri karşılığında *orun* şekli ile tespit edilmiştir. Bu yazımı hacim bakımından şişirmem için bu lehçelerdeki örnekleri burada zikretmiyorum.

5. Sonuç: Bu yazıyı yazan kişi olarak benim bu konudaki görüşümü merak edenler için dört etimolojik açıklamadan hangisini tercih ettiğimi merak edenler olacaktır. Ben, kendi değerlendirmemi ve kanaatimi sondan başlayarak yapayım.

1. Sayın Sevan Nişanyan’ın *oron* kelimesine köken olarak belirttiği *or*-“koymak, kondurmak” fiilinin geçtiği bir metin bilmiyorum. Dolayısıyla bu etimolojik açıklamayı benimseyemiyorum.

2. Sayın Tuncer Gülensoy’un *oron* kelimesine köken olarak belirttiği *or* ismi de eski Türkçede bir metinde geçmiyor. Gülensoy; bu isim kökünü *or+on*, *or+man*, *or+ta+ç* gibi kelimelerden hareketle **or* şeklinde buluyor. Dolayısıyla bu etimolojik açıklamayı da benimseyemiyorum.

3. Anna Dıbo’nun verdiği örneklerden Çince *ron* kelimesinin Ön Türkçeye geçen bir kelime olduğu görüşü bana kelimenin taşıdığı anlamlar dolayısıyla makul geliyor. Ancak Türkçede *r*- ünsüzü ile kelime başlamadığı için kelime başına *o*- ön sesinin (protezinin) gelmesi ile kelime *o-run* şeklinde Türkçeleşmiş görünüyor.

o- ön sesini (protezi) alarak Türkçeleşen bir başka örnek de Farsça *rôçeg* kelimesidir. Kelime Farsça içerisinde *-g* sesini düşürerek, *rôçeg* > *rôçe* şeklinde gelişmiştir. Yagnobî’de *rûç* şeklinde kullanılmaktadır.⁸ Bu kelime *o*- ön sesini (protezi) alarak *o-ruç* şeklinde Türkçeleşmiştir. 1000 yıldan beri de Türkçede *oruç* şeklinde kullanılmaktadır.

Runik Uygur metinlerinden Terh / Taryat Yazıtında kullanılan ve “ejder, evren” anlamına gelen Çince *long* > *luu* kelimesinin Türkçede *l*- ünsüzü ile kelime başlamadığı için, *u*- ön sesini (protezi) alarak *u-lu* şeklinde Türkçeleşmesini de unutmayalım. *Ulu yıl* “Hayvan takviminin 5. Yılı” olan ejder yılıdır. Okuyucu *u-lu* kelimesini Türkçe kelime olan *ulug* > *ulu* “büyük, iri, yaşlı” anlamlarına gelen kelime ile karıştırmamalıdır.

Moğolcadaki *oron* şekline gelince pek muhtemeldir ki Ön Türkçe **o-ron* Moğolcaya *oron* şeklinde geçmiştir çünkü Altay teorisinde verici dil Türkçe, alıcı dil Moğolca’dır.

8 Şinasi Tekin, “Yabancı kelimelerin Türkçeye giriş yolları ve *ORUÇ* kelimesinin hikâyesi”, İştikakçının Köşesi. *Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Üzerine Denemeler*, İstanbul 2001, s. 33-42.